

коммуникативдик компетенцияларын калыптандырууга, мамлекеттик тилибизди өнүктүрүүгө салым кошулат.

Колдонулган адабияттар:

1. Байгазиев С. Окутуунун интерактивдик методу. Б., 2004.
2. Беляева М.В. Текст как цель и средство обучения иностранному языку.//ИЯШ. – 2014. - №7. 16-20-б.
3. Мукамбетова А.С. Кыргыз тилин окутууну инновациялоонун методдору. КББАнын кабарлары, Бишкек-2011, №12(21).
4. Низовская И. «Сын ой жүгүртүүнү өстүрө турган окуу жана жазуу» программасынын сөздүгү., Б., 2003.

Рецензент: п.и.д., проф.м.а. Мукамбетова А.

УДК 81'44

DOI 10.33514/1694-7851-2020-2-91-97

Каратаева С.К.

И.Арабаев атындагы КМУнун доценти, филол.и.к.

ТҮРК ЖАНА МОНГОЛ ТИЛДЕРИНДЕГИ САНДАРДЫН СИМВОЛИКАСЫ

СИМВОЛИКА ЧИСЕЛ В ТЮРКСКИХ И МОНГОЛЬСКИХ ЯЗЫКАХ

SYMBOLIC CHIPS IN TURKIC AND MONGOLIAN LANGUAGES

Аннотация: Акыркы жылдарда алтаистикада сандардын символикасы жана алардын этнолингвистикалык табияты чоң кызыгууну жаратууда. Бул макалада түрк жана монгол тилдериндеги сандык символиканын лексика-семантикалык өзгөчөлүктөрү изилденет.

Түйүндүү сөздөр: түрк тилдери, монгол тилдери, сан, сандык символика, сакралдык маани, семантика, этномаданият, улуттук дүйнөтааным.

Аннотация: В алтаистике в последние годы возрос интерес к символике чисел, их этнолингвистической семантике. В статье исследуются лексико-семантические особенности числовой символики в тюркских и монгольских языках.

Ключевые слова: тюркские языки, монгольские языки, число, числовая символика, сакральное значение, семантика, этнокультура, национальное миропонимание.

Annotation: In Altaistica to the sacralization of numbers and their ethno-linguistic semantics are interested by scientists. In the article the lexical and semantic features of numerical symbols in the Turkic and Mongolian languages are investigated.

Keywords: Turkic languages, Mongolian languages, number, numerical symbolism, sacred significance, semantics, ethnoculture, national outlook.

Адамзаттын ой жүгүртүүсүндө түшүнүк системасынын маанилүү элементтеринин бири - сан түшүнүгү. Сандын негизги функциясы эсеп жүргүзүү, тигил же бул нерсенин

санын, иретин аныктоо. Сан атоочторго салыштырмалуу сандын мааниси кенен. Сан философиялык категория катары логикалык, улуттук-маданий жана мифологиялык жактан өзгөчө белгилерге ээ. Сан түшүгүндө “сандык, эсептик жана иреттик” маанилерден сырткары, кошумча коннотация – сакралдык, символикалык маанилер камтылган. Бардык эле сандар символикалык мааниге ээ боло албайт. Ар бир этнос тигил же бул санды негизги, сандык маанисинен сырткары, сакралдуулук менен өзгөчөлөгөндө гана символикалык маани келип чыгат. Мындай өзгөчө маанилердин келип чыгышы элдин дүйнө таанымы, диний ишенимдери жана маданияты менен тыгыз байланыштуу.

Сандардын символикасы руханий жана материалдык маданиятты, диний ишенимдерди, ырым-жырымдарды, мифологиялык жана космологиялык түшүнүктөрдү чагылдыруучу маданий код экендигин фольклордук материалдардан байкоого болот. Изилдөөчүлөр тарабынан түрдүү маданияттагы сандардын символикасындагы окшоштуктар бар экендиги белгиленген. Бул символдордун универсалдуу мүнөзүнөн кабар берет. Бирок ар бир сандын символикасы этномаданий өзгөчөлүккө ээ.

Түрк жана монгол тилдериндеги сандык символиканын семантикасын изилдөө байыртадан көчмөн турмушта жашап келген түрк, монгол тилдүү этностордогу сөз жана дүйнө түшүнүгүнүн өзгөчөлүгүн аныктоодо олуттуу мааниге ээ. Түрк тилдүү элдерде 3, 4, 7, 8, 9, 12, 40 [СГТЯ 2001, 580], монгол тилдүү элдерде 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 16, 32, 99, 108, 1000 [Гармаева 2009, 14] сыяктуу сакралдык сандар бир жагынан дүйнөлүк маданияттын универсалдык символу болсо, экинчи жагынан улуттук-маданий семантикага ээ. Белгиленген сандардын негизги өзгөчөлүгү – өзүнүн семантикасын жоготуп, өзгөчөлөнгөн сакралдык, символикалык мааниге ээ болуусу.

Түрк жана монгол тилдериндеги сандардын семантикасын жана функциясын аныктоо үчүн бирден онго чейинки сандарга кенен токтолобуз.

“**Бир**” - сандык катардын башы, “*баары*”, “*бүтүн*”, “*бөлүнбөс*” түшүнүктөрүн билдирет. “Бир” саны иреттик мааниде келгенде “*башталыш*”, “*алгачкы*”, “*жаңы*” маанилерин туюндурат. Мисалы, *биринчи кар* – кыштын башталышы, *биринчи жылдыз* – түндүн башталышы, *күндүн биринчи нуру* – күндүн башталышы, *баланын биринчи кадамы* ж.б.

Бай. түрк., кырг., түркм., өзб., алт., ног., тув, кр.-тат. *bir*; тат., башк. *bër*; каз. *ber*; хак., шор. *pir*; сары уйг. *pir/pur*; якут. *bīr*, чув. *pěrrě/pěr*. Байыркы түрк тилиндеги “бир” сан атоочун монгол тилиндеги *būgi* «баары, ар бири» ат атоочу менен [Рамстедт 1957, 65], айрымдар *barmaq* лексемасы менен байланыштырышат [Тенишев 1978, 110].

Кыргыз тилинде “бир” саны кимдир-бирөөнүн, бир нерсенин барын билдирүүдө да көп колдонулат. Бул мааниси “бир” сөзүнүн белгисиз артикль катары колдонулушу менен тыгыз байланышкан. Мисалы,

Асабасын бу туунун

Асман жакка жайылтып,

Бир кудайга зар айтып,

Пил баштаган нар айтып [СО II 30].

Эски монгол тилинде *nigen*, монг. *neg*, бурят. *nege(n)*, калм. *negn*. «Бир» саны монгол тилдеринде “*баары*”, “*бүтүн*”, “*бөлүнбөс*” түшүнүктөрүн билдирет [Бабуева 2001, 11]. Н.Жуковскаянын маалыматына таянсак, “бир”, “биринчи” санында – бардык нерсенин башталышы: *биринчи күн эхний өдөр* – жаңы жылдын башталышы, *биринчи (тун) бала*

анхны хүүхэд – үй-бүлөнүн башталышы, биринчи кар эхний цас – кыштын башталышы [Жуковская 1988, 132] символикасы да бар.

Демек, түрк жана монгол тилдеринде “бир” санында “баары”, “бүтүн”, “бөлүнбөс” түшүнүктөрү менен катар, жаңы нерсенин башталышын туюнткан символикасы да бар.

“Эки” саны бинардык оппозициядагы жуптук түшүнүктөрдү билдирет: ак-кара, жакшы-жаман, өмүр-өлүм, өөдө-ылдый ж.б. Бул сан түгөйлөр жана жуптар менен байланышкан, ал кагылышууну жана карама-каршы нерсени символдоштурат. Дүйнөгө карама-каршылыкты, бөлүнүүнү алып келген “эки” санын пифогорчулар “кырсык, теңсиздик, туруксуздук, бөлүнүү, ажыроо” деп аташкан.

Бай. түрк., түркм., гаг., азер. *iki*; кырг., алт., карач., к.тат. *eki*; каз. *yeki*; өзб., уйг., якут. *ikki*, чув. *ik/ige*. “Эки” саны байыркы мезгилдерде “жакынкы, кийинки” маанисин билдирген [Рамстедт 1957, 92-93], ал эми Э. Тенишевдин пикиринде байыркы түрк эстеликтериндеги ег-“ээрчип баруу, артынан түшүү” этишинен келип чыккан [Тенишев 1978, 111]. Демек, “эки” саны “бирден кийинки, бирдин жанындагы” түшүнүгүн билдирет.

Кыргыздардын ишениминде “эки” саны эки нерсенин бүтүндүгүн, мисалы, Көкө Теңир – Жер-Эне ыйык түшүнүктөрүнүн симбиозун, боз үйдүн эр жак - эпчи жак болуп бөлүнүшүн туюнткан. Ислам динин кабыл алышы менен кыргыздарда дүйнөнү экиге бөлүү (жалган дүйнө - чын дүйнө) ишеними калыптанدى. Мисалы, алкоодо мынтип айтылат: “Эки дүйнөнүн рахатын көр”.

Эски монгол тилинде *hojar*, монг. *hojor*, бурят. *hojor*, калм. *hojr*. Монголдордун салттуу маданиятында “эки” саны карама-каршылыктын бүтүндүгүн билдирген Мөнхийн тэнгэр - Эх дэлхий (Көкө-Теңир – Жер-эне), шамандардын атрибуттары эцгийнхээ мод - эх мод (ата жана эне дарагы) символикасы менен байланышкан [Гармаева 2009, 15]. Ошондой эле жуптук, түгөйлүк түшүнүктөрүн да (ошол эле боз үйдүн ички мейкиндигинин бөлүнүшү) камтыйт.

Алтай тилдеринде “эки” санында бинардык оппозициядагы жуптук түшүнүктөрү, карама-каршылыктын симбиозун туюнткан сакралдык маанилер камтылган.

“Үч” саны көп элдердин материалдык жана руханий маданиятындагы сакралдуу сандардын бири. Гректерде үч саны дүйнөлүк иреттүүлүктүн образы менен байланышса, христиандарда ыйык Троицанын саны. Бул сан ыйык аң-сезим, дене жана рух, эне, ата жана бала деген үч бурчтукту туюндурган ыйыктык болуп саналат. Айрым изилдөөчүлөрдүн пикиринде, байыркы адамдардын жогорку, ортоңку жана ылдыйкы дүйнө жөнүндөгү мифологиялык түшүнүктөрү үчилтик принцибинин өнүгүшүнө түрткү берген.

Бай.түрк., кырг., түркм., гаг., азер., кум., кбал., өзб.диал. *üç*; каз., ног., ккал, тув., лоб., уйг.диал. *üç*; хак., якут. *üs*; чув. *visse*. Этимологиясына токтолсок, Г. Рамстедт монгол тилиндеги *үй-ken* “кичине, бир аз” сөзү менен, К. Юдахин кыргыз тилиндеги *үç* лексемасы менен байланыштырган. Ал байыркы санактын «аягын, бүткөн чегин» көрсөткөн [Юдахин 1940, 191-193].

Байыркы адамдардын дүйнө жөнүндөгү мифологиялык түшүнүктөрүнөн, ырым-жырымдарынан да байкоого болот. Айталы, дарымдоодо, оорууну байлоодо күчтүү таасир этиш үчүн дуба, кыймыл-аракет үч жолу кайталанган. Ислам дининде да “үч” санына өзгөчө маани берилет. Өлгөндү эске алуу ырым-жырымдарында *үчүлүктү* белгилөө убакыттын сакралдык чегин көрсөтөт. Кыргыз элинде адамдын колдоочусу Кыдыр адамдын өмүрүндө үч жолу жолугуп (1-кара мурут убагында, 2-кара сакал убагында, 3-көгала сакал убагында)

колдойт деген ишеним жашайт. “Үч” санынын сакралдык мааниси материалдык маданиятта да чагылган. Ишеним боюнча, үч бурчтуу буюм сыйкырдуу күчкө ээ болгон. Ошол себептен, Курандан алынган сүрөлөр үч бурчтуу тумардын ичине бекитилип тигилип, оорудан, кырсыктан сактоо, коргоо функциясын аткарган.

“Үч” саны дүйнө элдеринин фольклорунда өтө жыш колдонулат. Анын жыштыгын В.Я.Пропп төмөнкүчө түшүндүрөт: “... оно было пределом, дальше которого счет долгое время не выходил. Три когда-то означало «много», а много означало то же, что и «сильно», «очень», то есть через множество означалась интенсивность. Поэтому трудность препятствия и победы, повышенный интерес к повествованию, восторг выражается через повторение числа «три» [Пропп 1986, 96]. “Манас” эпосунда “үч” саны жыш колдонулган. Мисалы, куу чаар бээнин үч жылда бирден кулундашы, анын кулунунун өзгөчө күлүк ат болорунан кабар берет:

Үч жылда бирден туучу эле,
Үч жыл кысыр турчу эле,
Алтайдын Айдыңкөлүнө
Мындан качып барчу эле,
Кардына бала бүткөндө
Кайра келип алчу эле [ЖМ 20].

Эски монгол тилинде *yurban*, монг. *yurav*, бурят. *yurba(n)*, калм. *hurvn*.

Монгол тилдүү элдерде “Үч” саны ыйык аң-сезим, акылдуулукту туюндуруу менен бирге адамдарга убакытты башкаруу мүмкүнчүлүгүн берет деген ишеним бар. Бул маанини *гурван цагийн Бурхан* (өнгөрсөн цаг – өткөн чак, өнөө үе – учур чак, ирээдүй – келээр чак) үч мезгилдин Буддасы деген айтымдан байкоого болот.

“Төрт” саны – байыркы дүйнөнүн төрт стихиясы (суу, аба, от, жер); темпераменттин төрт түрү; дүйнөнүн төрт тарабы (батыш, чыгыш, түндүк, түштүк); дүйнөнү төрт бөлүктүү структура (бай. уйг. *tört buluq*, к.балк. *tört dunja*, түрк. *tört taraftan*, кырг. *дүйнөнүн төрт бурчу*) аркылуу өздөштүргөн адамзаттын иш-аракеттеринин параметрлерин берет. Ошол эле учурда адам баласынын материяны форманын төрт рамкасына бекитүү аракетин чагылдырат. Батыш элинде 13 санына карата элдин мамилеси кандай болсо, чыгыш элдеринин (жапон, кытай) маданиятында төрт санына карата мамиле так ошондой, алар төрт санын өлүм менен байланыштырышат.

Бай.түрк., кырг., алт., ккалп., каз., хак., шор., чул. *tört*; түркм., гаг., кум. *dört*; азер. *dörd*; баш., тат. *dürt*; карачай. *tuort*; як., долг. *tüört*; чув. *tävat*. “Төрт” санынын этимологиясы боюнча бир нече көз караш бар. Г.Рамстедт, А.Самойлович монгол тилиндеги *dörben* «төрт» саны менен параллель карап, уңгусу (*dö-*) бир деп эсептешсе [Рамстедт 1957, 64; Самойлович 1927, 148], Э.Тенишев сөөмөйдүн “көрсөтүү” функциясы менен байланышта карап, байыркы түрк тилиндеги *türt-//tort-* “түртүү” этишинен келип чыккан деп түшүндүрөт [СИГТЯ 1988, 167]. “Төрт” санынын сакралдык мааниси менен этимологиясынын ортосунда эч кандай байланыш жок.

Көчмөндөрдө адамдын коомдогу социалдык абалын короосундагы төрт түлүк мал-жандыктын, тактап айтканда, кой, уй, төө, жылкынын болушу аныктаган:

Төрт түлүктүү малынан
Бөлүп айдап баарынан [ЖМ 69].

Кымызды бышкан сабаа төрт бурчтуу келет, мунун себеби катары согушта кыйынчылык убактысында төрт пайгамбар төр жагынан тигип келип сүт куйганда кымыз болгон деген терең ишеним бар.

Түрк тилдеринде “төрт” саны “көз” сөзү менен айкашып, фразеологизмдерди уюштурат: кырг. *эки көзүм төрт болду (чыдамсыздык менен күтүү)*, өзб. *турт күз билэн күтди* [СИГТЯ 2001, 582].

Эски монгол тилинде *dörben*, монг. *döröv~ dörvön*, бурят. *dürbe(n)*, калм. *dörvn*. Монголдор “төрт” саны Будданын адамзатка алып келген “төрт асыл чындыгы - дөрвөн сайхан үнэн” сакралдык маанисин берет.

“Беш” санын колдогу беш манжа менен тыгыз байланышкан. Чыгыш цивилизациясындагы даамдын беш түрү, беш түс, беш стихия. Кытай жана Индия маданиятында беш саны дүйнөнүн беш негизги элементтери жана тараптары жөнүндө түшүнүктү берет, тактап айтканда, ал дүйнөнү моделдештирүүнүн негизи болуп эсептелет. Бул сан мейкиндиктин төрт багытына туура келет (төрт жана борбор).

Бай. түрк., кырг., алт., өзб., карач. кум., к.тат. *beş*; азер., каз., к.калп., ног., караим. *bes*; с.уйг., хак. *pes*; як., долг. *bies*; тат., баш. *biş*; чул., шор *peş*; чув. *pilëk*. Г.Рамстедт калган түрк тилдериндеги *beş* санын чуваш тилиндеги *pilëk* “билек” сан атоочу менен байланыштырат. Окумуштуулардын пикиринде, санак системасы байыркы доолордо “беш” менен аяктаган [СИГТЯ 1988, 168]. “Беш” саны үч, жети сандары сыяктуу эле убакыттын сыйкырдуу бөлүгүн көрсөтөт:

Жети жылдык боз бээни,
Алып келди үйүнө,
Беш жылдыктан эки бээ,
Байлап койду кермеге [ЖМ 26].

Эски монгол тилинде *tabun*, монг. *tav(an)*, бурят. *taba(an)*, калм. *tavn*. Монгол тилдүү элдерде “беш” саны тарыхый-маданий жана сакралдык контекстте колдонулат. Айталы, монголдордун тамак-ашы түс символикасы боюнча ак, кызыл, сары, жашыл жана кара болуп беш топко бөлүнөт. Чарбасында малдын беш түрүн (табан хушуу мал) - уй, жылкы, кой, эчки, төө кармайт [Бабуева 2005, 143].

«**Жети**» саны - рух түшкөн материянын, төп келишкендиктин, гармониянын символу. Ал реалдуу убакыттын динамикасын, анын циклдеринин алмашуусун билдирет; байыркылардын түшүнүгү боюнча планеталардын саны жети жана кээ бир салттарда мисалы, халдейлерде ар бир жети планета миң жылдыкты башкарат. Бул сан мейкиндиктин жети багытына туура келет (алты жана борбор). Жети саны көбүнчө үч менен төрт санынын суммасы катары каралат жана ушул эки сан туюндурган эки принциптин - рухтук жана адамзаттык табияттардын биригүүсүн билдирет.

Бай.түрк., ног. *yeti*; кырг. алт. *жетуи*, карач. *jeti*; түркм., гаг., караим. *yedi*; каз., ккалп. *zhetti*; башк. *ete*; тат. *jide*; өзб., уйг. *yetti*. Г.Рамстедт *je- + ti* санынын этимологиясын «тамак жеш үчүн бармак (палец-едок)» мааниси менен байланыштырат [Рамстедт 1957, 66].

Түрк тилдүү элдерде “жети” саны күчтүү сакралдык мааниге ээ. “Жети” саны байыркы түрк жазууларында да эскерилет. Күл Тегиндин эстелигинде анын жылдын он жетинчи күнүндө, кырк жети жашында көз жумгандыгы, жыйырма жетинчи күнү жерге коюлуп, эстелик жетинчи айдын жыйырма жетисинде тургузулгандыгы баяндалат. Кыргыздарда да эзелтеден жети атаны билүү, бабалардын арбактарын урматтоо салты

сакталып келет. Ал эми алтайлыктарда жети атадан кийинки бабалардын атын атоого табу (тыюу) салынган ж.б. [Каратаев, Эралиев, 2005, 89].

«Жети» санын диний ишенимдерден баштап, ырым-жырымдардан, каада-салттан, элдик оозеки чыгармачылыктын үлгүлөрүнөн кездештирүүгө болот. Эпосто каармандардын кыймыл-аракети жети күн жана жети түн менен сүрөттөлөт:

“...Түндүктү карап түйүлдү,
Көргөндөр жандан түнүлдү.
Жети күн тартты толгоону,
Жергеси чарчап болгону.
Алты күн тартты толгоону,
Айылы чарчап болгону...(ЖМ 16).

“Жети” саны макал-лакаптарда көп колдонулат: «Жети өлчөп бир кес», “Жеринен азганга жети жыл жер тийбейт”, “Жеткен жети муш жейт, жетпеген эки муш жейт”, «Жетинин бири - кыдыр» ж.б. Адамдын көзү өткөндө *үчүлүгүн, жетилигин* белгилөө убакыттын сакралдык чегин көрсөтөт.

Эски монгол тилинде *doluyan*, монг. *dolo:(n)*, бурят. *dolo:(n)*, калм. *dolan*. А. Ангархаев “жети” санынын толоо // толоохо “касиеттөө” сөзү менен байланыштырат [Ангархаев 2005, 54]. Монгол тилдүү элдерде көп кубулуштар жети саны менен байланышкан. Өзгөчө буддизмдин таасири менен адамдын денесинде жети чакрадан (*долоон чакра*), адамдын аурасы жети деңгээлден (*долоон түвшин*) турат деген ишенимдер калыптанган.

«**Тогуз**» саны соңуна чыккан циклдин, иш-аракеттин образы. Бул сан сегиз саны менен дүйнөнү жаратуунун негизги параметрлерин туюндуруучу космостук константа катары атаандаша алат. Тогуз саны үч санынын үч жолу кайталанышы менен алынып, үч дүйнөнүн деталдаштырылган образы катары каралат. Бай.түрк. *toquz*; кырг, алт., кум. *toyuз*; азерб., түркм. *dokuz*; башк., тат. *tugiz*; уйг. *toqquz*, чув. *tahār*. Г. И. Рамстедттин пикири боюнча, *toquz* монгол тилиндеги *tokur* «ийилбес, майышпас (бармак жөнүндө)» лексемасынан келип чыккан [Рамстедт 1957, 66].

«Тогуз» санын кыргыз эли жакшылыктын жышааны деп кабыл алат. Мисалы, кызды күйөөгө узатканда анын калыңына тогуздап мал берилет. Аштарда кемегеге ат чабылганда тогуз атка байге сайылат. Элдик оозеки чыгармачылыкта баланын төрөлүшү (тогуз ай, тогуз күн, тогуз саат) тогуз саны менен байланышта каралат.

Эски монгол тилинде *yisün*, монг. *es(ön)*, бурят. *yuhe(n)*, калм. *yisn*. Монгол мифологиясында “тогуз” күн желесинин тогуз түрдүү түсү менен коштолгон асмандагы тогуз ыйыктын төрөлүшүнөн аян берген ыйык сан деп эсептелинет.

«**Кырк**» саны түрк тилдүү элдерде, өзгөчө кыргыздардын салттуу маданиятында терең символикалуу сан (*кырк уруу эл, кырк кыз, кырк чилтен, кырк чоро, кырк нөөкөр, кырк күн той*). Бул сан адам баласын жарык дүйнөгө келгенден баштап көзү өткөнчө коштоп жүрөт. Анын сакралдык мааниси кыргыздардын алгачкы диний ишенимдери жана улуттук дүйнөтаанымы менен байланышкан. Жаңы төрөлгөн ымыркайды кырк күндөн соң кырк кашык сууга кириптип, наристенин энеси бүтүн айылды кыдырып, кырк курак чогултуп, алардан тигилген кийимди кийгизип, эл көзүнө көргөзүү салтын баланын кыркын чыгаруу деп аташат. Адамдын көзү өткөндө анын жакындары 40 күн аза күтүшөт. Кыркынчы күнү маркумду эске алуу ырым-жырымдарынын бири - кырк ашын өткөрүшөт. Короодогу малдын

саны кырктан ашканда зекет берүү парз болуп саналат. Эпосто кыргыздар 40 уруудан куралгандыгы айтылат:

Ар кайдан келип олтуруп,
Кырк уруу болду бөлүнүп,
“**Кырк уруулуу элим**”, - деп,
Хан Мамай ага ат койду.
Кырк урууну башкарып,
Хан Мамай кырк жыл хан болду (ЖМ 4).

Изилдөөбүздүн акырында төмөнкүдөй жыйынтыктарга келүүгө болот:

■ Алтай тилдеринде сандардын символикасында жалпылыктар арбын.
Бул биринчи кезекте сандык символиканын универсалдуу мүнөзүнөн, экинчиден, алтай бүлөсүнө кирген тилдердин тектештигинен кабар берет.

■ Сандардын сакралдык семантикасы түрк жана монгол тилдүү элдердин руханий жана материалдык маданиятын, диний ишенимдерин, ырым-жырымдарын, мифологиялык түшүнүктөрүн чагылдыруучу маданий код.

■ Байыркы дүйнөтаануунун негизинде калыптанган сандардын символикасы өзгөчө элдик оозеки чыгармачылыктын үлгүлөрүндө, туруктуу айтымдарда сакталып калган.

Колдонулган адабияттар:

1. Ангархаев А.Л. Происхождение монгольских народов в свете мифопоэтических традиций Центральной Азии [Текст] / А.Л.Ангархаев Улан-Удэ, 2005.
2. Бабуева В.Д. Мир традиции бурят [Текст] / В.Д.Бабуева // Вестник Бурятского государственного университета. –Улан-Уде, 2008. -С. 105-110.
3. Гармаева А.Э. Числовая символика в монгольских языках [Текст] / А.Э.Гармаева. Автореф. канд. дисс. -Улан-Удэ, 2009. -27с.
4. Жуковская Н.Л. Категории и символика традиций и культуры монголов [Текст] / Н.Л. Жуковская. -М., 1988
5. Каратаев О., Эралиев С. Кыргыз этнографиясы боюнча сөздүк [Текст] / О. Каратаев, С. Эралиев. -Бишкек, 2005. -599б.
6. «Манас» эпосу. Айтуучу: Жусуп Мамай. КЭР. Шинжаң эл басмасы. 2004.
7. Муратова Р.Т. Этнокультурная символика чисел в башкирском языке [Текст] / Р.Т. Муратова // Урало-алтайские исследования, 2011, №2. –С.53-77.
8. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки [Текст] / В.Я.Пропп. –Ленинград, 1986. -365 с.
9. Рамстедт Г. Введение в алтайское языкознание: Морфология [Текст] / Г.Рамстедт . –М., 1957.
10. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков: Лексика [Текст] / Отв. ред. Э. Тенишев. –Москва: Наука, 2001. -821с.
11. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков: Морфология [Текст] / Отв. ред. Э. Тенишев. –Москва: Наука, 1978.
12. Тенишев Э.Р. Тюркские «один», «два», «три». // Тюркологический сборник. -М., 1974. 109-113с.

Рецензент: ф.и.к., доцент Жапаров Н.Р.